

УДК: 821.161.2:801.73

Н. Левченко

**СВОБОДА, АРМІЯ, МОВА, ВІРА
В ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ –
АКТУАЛЬНІ КОНЦЕПТИ СУЧАСНИХ
ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ**

Анотація

Стаття присвячена вивченню концептів свобода, армія, мова, віра в творчості Григорія Сковороди й зростанню їхньої актуальності в умовах сучасної російсько-української війни.

Наголошується на прагненні барокового митця до свободи – найвищого дару, блага людини, головної мети і міри її життя. Для сучасних українців ідеологема свобода в умовах жадливої російсько-української війни розтлумачується рівнозначно з концептом «життя».

Г. Сковорода урівнював армію янголів, яка є символом духовної боротьби, з визвольною армією Богдана Хмельницького, яка боролася за свободу України і повернула їй утрачену державність. Богдан Хмельницький ототожнюється бароковим інтелектуалом з біблійним Мойсеєм, який вивів єврейський народ з єгипетського рабства. Сучасним Мойсеєм є ЗСУ, які звільняють українців від багатовікового рабства московитського.

Аспект мовного питання Г. Сковороди лежить, як і увесь світ, в площині бінарності, ознаками якої є внутрішнє

<https://doi.org/10.34142/2312-1076.2026.1.107.06>

й зовнішнє, видиме й невидиме, істинне й неправдиве. Вербальний дискурс, в межах якого слово, окреслене графічно, є лише засобом конструкції “фігури”, через яку уможливорюється розкриття істини. Мовні сентенції Г. Сковороди вчать наших сучасників не лише чути, а й слухати співрозмовника, не лише читати текст, а й шукати можливості його зрозуміти.

Вивершувальним концептом, який уможливорює існування попередніх аналізованих концептів, у творчості Г. Сковороди є концепт віри, завдяки якому вибудовується українським філософом ідеальний світ, в якому панує Любов.

В умовах екзистенційної війни за право українців бути свободою, армія, мова, віра стали наріжними каменями відродження української нації.

Ключові слова: *концепт, ідеологема, сим вол, фігура, бароко, свобода, армія, мова, віра, екзистенційна війна.*

Levchenko N. FREEDOM, ARMY, LANGUAGE, FAITH IN THE WORKS OF GRIGORY SKOVORODA – RELEVANT CONCEPTS OF CONTEMPORARY MILITARY CHALLENGES

Abstract

This article is devoted to the study of the concepts of freedom, army, language, and faith in the works of Hryhorii Skovoroda and their growing relevance in the context of the modern Russian-Ukrainian war.

It emphasises the Baroque artist's desire for freedom – the highest gift, human good, the main goal and measure of human life. For modern Ukrainians, the ideologeme of freedom

in the context of the terrible Russian-Ukrainian war is interpreted as equivalent to the concept of 'life'.

G. Skovoroda equated the army of angels, which is a symbol of spiritual struggle, with Bohdan Khmelnytsky's liberation army, which fought for Ukraine's freedom and restored its lost statehood. Bohdan Khmelnytsky is identified by Baroque intellectuals with the biblical Moses, who led the Jewish people out of Egyptian slavery. The modern Moses is the Armed Forces of Ukraine, which are liberating Ukrainians from centuries of Muscovite slavery.

The linguistic aspect of H. Skovoroda's work, like the whole world, lies in the plane of binary opposition, the signs of which are internal and external, visible and invisible, true and false. Verbal discourse, within which the word, defined graphically, is only a means of constructing a 'figure' through which the truth can be revealed. H. Skovoroda's linguistic maxims teach our contemporaries not only to hear, but also to listen to their interlocutor, not only to read the text, but also to seek opportunities to understand it.

The crowning concept that makes the previous concepts possible in H. Skovoroda's work is the concept of faith, thanks to which the Ukrainian philosopher built an ideal world ruled by Love.

In the context of the existential war for the right of Ukrainians to be free, the army, language, and faith became the cornerstones of the revival of the Ukrainian nation.

Keywords: *concept, ideologeme, symbol, figure, baroque, freedom, army, language, faith, existential war.*

Вступ

Нам випало жити в найбуремніший, найжахливіший й водночас найзвитяжніший період української історії, бо

<https://doi.org/10.34142/2312-1076.2026.1.107.06>

вона нині пишеться не у відповідних наукових установах, а на полі бою кров'ю кращих синів і доньок України. 12-й рік український народ демонструє незламність у боротьбі проти російської агресії і 4-й в умовах повномасштабного вторгнення, Збройні сили України стримують ворога на лінії активного зіткнення протяжністю 1200 км, актуальна довжина лінії оборони в сучасній російсько-українській війні сягає 3 750 км.

Існують офіційні, але ще не остаточні цифри, сотень тисяч загиблих і поранених військових і сотень тисяч вбитих цивільних громадян. Зафіксовано тисячі фактів воєнних злочинів, зокрема катувань і вбивств з особливою жорстокістю військових полонених, викрадень дітей, гвалтувань, катувань, вбивств цивільних людей як у власних домівках, так і в підвалах, в тюремних застінках, що є свідченням незліченої кількості кримінальних порушень людяності, свідомо скоєних російськими військами. Водночас гуманітарну катастрофу в Україні спричинили цілеспрямовані знищення рашистами цивільної інфраструктури, яка забезпечує необхідні умови життя. Агресія росії щодо України стала причиною моральної катастрофи в багатьох державах світу і спричинила практичну аномію міжнародних організацій у питаннях захисту світового порядку й міжнародного права. Підтвердженням такого висновку є нещодавня пропозиція Україні мирної угоди від президента США Дональда Трампа, в якій було грубо порушено основи її державного суверенітету, Конституції, прав людини, міжнародного права. Таку пропозицію миру варто розглядати лише як примус до капітуляції. Як же так сталося, що росія як гарант безпеки України за Будапештським меморандумом на неї

напала, а США – ще один гарант – підігрує агресору й жертву схиляє до капітуляції?

Ми можемо скільки завгодно кричати про несправедливість у світі, звинувачувати гарантів безпеки України і її ворогів, але доки ми не почнемо крок за кроком здійснювати критичний аналіз власних помилок, доки не навчимося робити логічні висновки, доти нічого на краще не зміниться.

Під ейфорією від отримання в 1991 році віками вимріяної свободи ми намагалися конвертувати її в економічні успіхи України і матеріальні блага українців, але перехід від планової економіки до ринкової був таким болючим, що ми збилися на манівці олігархату, корупції й забули про вагу гуманітарного блоку в усебічному розвитку держави.

Свобода, армія, мова, віра не мають матеріального еквіваленту, але це чотири кити, на яких тримається нація. Мова є кров'ю нації, віра – її душею, армія – оберегом, свобода – серцем.

Чому ж ми ці сакральні життєдайні концепти сприймали лише як політичне гасло однієї з українських партій? Чому ж не плекали їх у своєму власному Я і в загальному Ми? Чому не дбали про структурування такими важливими концептами української національної ідеї? Чому замість того, щоб надати пріоритетності відновленню української національної ідентичності після багатовікової російської кабали, ми потрапили в турбулентність ідей «какая різниця» і «свободу на хліб не намажеш», а нині дивуємось, що гарант безпеки України за Будапештським меморандумом президент США відкрито заявляє, що його Спецпредставнику необхідно продати Україну росії, продати жертву нападу агресору?

Частково на ці питання відповідає класична українська література. Анатолій Свидницький у романі про згубність для української нації чужомовної світи «Люборацькі» ще в ХІХ ст. писав: «Ми себе забули, а шляхтичі не забули, що ми були; то мовби на знак, що поконали козацьку волю, що по їх сталося, – двірських служак звать козаками й зодягають їх начеб по-козацьки, тільки все на сміх: шлик козацький з червоним верхом й китицею, а шаровари аж білі, і сірого сукна куртка – не куртка, а немовби фрак, та й не фрак; а казна-що: спереду поли зовсім обрізані, а ззаду хвостик, і блискучими гудзами обтикано. Ще й жилетка червона, як жар, і також з блискучими гудзами. Літом, замість отого фрака, козаків водять в такій одежині, що й ім'я нема; до станка пришито замість полів брижі з-на п'ядь довжини. Замість шлика, літом можна бачити на козаках якусь шапочку-макотьорку, що тільки чуб накриває; попід шию вона ремінцем прив'язується, щоб з голови не впала. Де-де на такій шапочці можна бачити й гальони. Запорожжя панам кісткою в горлі сіло; то щоб лучче його осміять, вони вчепили своїм дворякам оселедець; жмут волосся коло лівого вуха. Його там звать: "Кок"» (Свидницький, Б. р.: 60–61).

Засадничі ідеологеми творчості українського пророка ХІХ ст. Тараса Шевченка набули особливого актуального значення для сучасників в умовах російсько-української війни: українська мова як інструмент формування української ідентичності, якій загрожує багатівікова шовіністична політика російської імперії («Я на сторожі коло їх поставлю слово» (Шевченко, 2020: 691)), важливість відродження генетичного коду вкраїнців («Все розберіть... та й спитайте / Тойді себе: що ми?.. / Чиї сини?

яких батьків? / Ким? за що закуті?» (Шевченко, 2020: 12)), незламний дух боротьби («Борітеся – поборете, / Вам Бог помагає! / За вас правда, за вас слава / І воля святая!» (Шевченко, 2020: 354) 354), безмежна непроминальна любов до України («Я так її, я так люблю / Мою Україну убогу, / Що проклену святого Бога / За неї душу погублю» (Шевченко, 2020: 442)), готовність до кривавого вирішального бою за свободу (« Поховайте та вставайте / Кайдани порвіте / І вражою злою кров'ю / Волю окропіте» (Шевченко, 2020: 383)), усвідомлення жадливих випробовувань війною як розплати за наше толерування власного ката, тобто московита, за наш тривалий компроміс із ворогом («А за що мене карають, / Я й сама не знаю? / Мабуть за те, що всякому / Служила, годила... / Що цареві московському / Коня напоїла!..» (Шевченко, 2020: 317)), застереження від стосунків з поневолювачами України («Кохатися, чорнобриві, / Та не з москалями, / бо москалі – чужі люде, / роблять лихо з вами» (Шевченко, 2020: 38)).

Методи дослідження

У статті використано герменевтичний, культурно-історичний, компаративний методи.

Результати і дискусії

Творчість українського барокового інтелектуала Григорія Сковороди теж набула неабиякого значення в сучасних реаліях російсько-української війни. Знаючи вагу й силу слова Г. Сковороди, рашисти від початку повномасштабного вторгнення неодноразово здійснювали атаку на нього, але теза філософа: «Світ мене ловив, але не спіймав», – виправдала себе і після його дочасного життя в умовах викликів сучасної війни. Гіпсовий і бронзовий пам'ятник барокового митця вцілів в епіцентрах вибухів під час повітряної атаки росії на Національний літературно-

меморіальний музей Григорія Сковороди, на один із навчальних корпусів Харківського національного педагогічного університету, який носить ім'я Григорія Сковороди. Під час пошкодження російськими загарбниками іншого навчального корпусу нашого університету було знищено скляні вітражі В. Сухомлиського й А. Макаренка, але поза межами законів фізики по центру між ними вцілів вітраж Г. Сковороди. Того ж дня постраждала будівля Харківського видавництва «Майдан», але унікальна книжка тримовного видання харківських байок Г. Сковороди (Сковорода, 2024) без будь-яких скорочень дивом залишилася неушкодженою.

Сучасники Г. Сковороди й дослідники його творчості стверджували, що він був містиком. Наприклад, Д. Чижевський свого часу писав, що у творчості Г. Сковороди є «усі основні думки, яких потребує містика, як своєї філософічної основи: і антитетика, і наука про коловорот, і символіка та емблематика, і містична інтерпретація Св. Письма уможлиблюють вибудову містичної філософічної системи» (Чижевський, 2004: 209).

Містичне осягнення історичної дійсності в творах Григорія Сковороди має біблійне підґрунтя. Біблія як прототекст, від якого відштовхувалися українські барокові письменники, системно впливала і на світоглядні орієнтири Григорія Сковороди, формувала його естетичні та стилістичні вподобання, в межах яких він відкидав історичну дійсність дочасного людського життя як тимчасове явище на користь містичної історії Святого Письма як орієнтиру на вічність.

Посилений інтерес Григорія Сковороди до візуальної та внутрішньої, духовної наочності, яка полягала не в матеріальному, а в містичному вираженні абстрактних

понять, дозволяла йому трансформувати конкретні історичні факти й реалізувати їх у своїх творах як вторинні (переносні) значення, абстрактні уявлення та поняття.

Можливо пояснення, окрім містичної площини творчості Г. Сковороди, варто шукати ще й у його прагненні до свободи, яку він вважав вищим даром, благом людини, головною метою і мірою її життя, а «дух свободи» безпосередньо пов'язував із Ісусом Христом:

Объщан пророками, отчими нароками.

Ръшит в послѣдня лѣта. Печать новаго завѣта.

Дух свободы внутри нас родит.

Веселитесь! яко с нами Бог (Сковорода, 2010: 54).

що відповідає наполяганню «Сковороди на еманациї Бога в людині», яке «виявилось у твердженнях на взір “істина, людина і Бог є те саме...”» (Pelc, 1973: 280). Сковородинська модель практичної екзегези Біблії передбачала тлумачення образу справжньої людини як мікрокосму, духовного світу, створеного Богом, у який Він вклав часточку Себе і яку наділив свободою вибору.

Прагнення людини до свободи, свободи від гріха «жити за законами тілесних вудок і наших пристрастей» (Сковорода, 2024:120), Г. Сковорода вважав вищим даром, благом людини, головною метою і мірою її життя, бо «кожен, хто чинить гріх, є рабом гріха» (Сковорода, 2024:120), а «дух свободи» безпосередньо пов'язаний із Богом, правдою і справедливістю. Спираючись на найнепорушніший авторитет – Біблію: «І пізнаєте правду, – а правда вас вільними зробить» (Ів. 8 : 32), – Г. Сковорода приходив висновку, без пізнання правди не може бути справжньої свободи. Цей висновок українського барокового гуманіста набуває особливої ваги саме зараз, коли росія разом із США – два гаранти нашої безпеки –

намагаються змусити Україну до капітуляції, називаючи угодою про мир винагородження російської агресії, що аж ніяк не вписується в рамці справедливості й не несе зерна правди, а значить не надає свободи Україні, натомість порушує не лише її Конституцію, а й руйнує світовий порядок, знищує міжнародне право і проголошує право сильного й нахабного визискувача.

Г. Сковорода ж протиставляв свободу матеріальному світу, де панують користь і нажива. Вважав її вищою цінністю за будь-яке золото. Він пропонував формулу правди як шлях глибокого самопізнання для усвідомлення своєї істинної суті, що веде до духовної свободи. Духовно вільні люди з Богом у серці ніколи не дозволять собі руйнувати життя інших людей, грабувати, гвалтувати й вбивати їх.

Переконання Г. Сковороди, що кожна людина завжди мусить дбати про свою індивідуальну й внутрішню свободу, вербалізоване автором у дев'ятій Пісні:

Так и мнѣ вольность одна есть нравна,

И безпечальный, препростый путь.

Се моя мѣра в житіи главна.

Весь окончится мой циркуль тут (Сковорода, 2010: 59).

«Вольность» (свобода), утверждена Творцем, обов'язково приведе до спокою і душевного миру, а значить до щастя, про що митець говорить у дванадцятій Пісні:

Здравствуй, мой милый покою! Во вѣки ты будеш мой.

Добро мнѣ быти с тобою: ты мой вѣк будь, а я твой.

О дуброва! о свобода! в тебѣ я начал мудрѣть.

До тебе моя природа, в тебѣ хочу и умрѣть (Сковорода, 2010: 63).

Звісно, що тут йдеться про ідею внутрішньої свободи людини, яка звільняє особистість від приваб і тягарів дочасного матеріального світу, серед яких автор дванадцятої Пісні називає надання переваги міського життя над життям «дубрави», відпочинки на морі, дорогий вишуканий одяг, ситість, війни, загарбання чужих земель, кар'єризм, нові науки, які творяться поза здоровим глуздом. Автор наголошує на важливості духовних цінностей, зокрема свободи, в дочасному житті людини:

Со всѣх имѣній тѣлесных – покой да воля свята.

Кромѣ вѣчностей небесных, одна се мнѣ жизнь свята
(Сковорода, 2010: 63).

Л. Ушкалов свободу називав сутністю життя Г. Сковороди: «Ідеться не лише про його науку – ідеться про його спосіб існування, бо навіть славетна автоепітафія нашого філософа “Світ ловив мене, та не спіймав” – то не що інше, як радикальний маніфест свободи»(Ушкалов, 2014: 24), який також можна розглядати як один із маркерів ментальної карти українського народу.

Для сучасних українців гасло «Воля (свобода) або смерть» стало керівництвом до дій, визвольних і радикальних. Семантика концепту «свобода» нині, в умовах жажливої російсько-української війни, розтлумачується рівнозначно з концептом «життя» і відлунує у словах, що стали приспівом Державного Гімну України:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

За свободу українці нині платять дуже дорогу ціну. І воїни, які ще вчора були цивільними, і цивільні, які сьогодні стали воїнами, віддають за неї життя. Найнадійнішим і найсправедливішим гарантом свободи й безпеки України є українська армія. Звісно, що

Г. Сковорода, живучи в період з одного боку занепаду образу «козаків-мальтійців», руйнування Катериною II-ою Запорізької січі, а з іншого – творення візії свободи, візії України, де «усі козаки, усі вільні й рівні», тобто ніхто не має «над собою ні царя, ні пана, oprіч Бога єдиного», візії нашої історії як безугавної борні за свободу, став прихильником ідеалів миру і внутрішньої свободи. Він засуджував війну як прояв зовнішнього світу, що відволікає людину від самопізнання та духовного вдосконалення:

Кто сердцем чист и душею,
Не нужна тому броня,
Не нужен и шлем на шею,
Не нужна ему война.
Непорочность – то его броня,
И невинность – алмазна стѣна.

Щит, меч и шлем ему сам Бог (Сковорода, 2010: 70).

Г. Сковорода використав тут метафору війни, описуючи внутрішню духовну боротьбу людини. Діалог під назвою «Брань Архистратига Михаїла со Сатаною о сем: Легко быть Благим» (Сковорода, 2010: 829–851) є яскравою ілюстрацією поля бою за духовну свободу людини, де фігурує образ архангела Михаїла. У цьому творі битва (брань) відбувається не на полі бою, а є філософським диспутом, внутрішньою боротьбою між добром і злом, між прагненням до істинного буття та спокусами нищої мирської суєти. Сатана уособлює зовнішній світ, що ловить людину, а Архистратиг Михаїл – внутрішню силу, сумління, що спонукає до самопізнання та морального вдосконалення.

Армія ангелів у цьому контексті є воїнством духу, що бореться за мир душевний, який посідає місце однієї із найвищих цінностей у філософії Сковороди.

Він вважав, що справжня сила полягає в чистоті душі, а не в зовнішніх атрибутах захисту, тому не ідеалізував армію та війну.

Водночас в поезії «De libertate» Григорій Сковорода уславлював свободу в образі «батька вольності» козацької доби Богдана Хмельницького, який очолив народне повстання проти деспотизму польської корони і шляхом війни повернув українську державність, утрачену майже за чотири століття до визвольної війни 1647–1654 років:

Что то за волность? добро в ней какое?

Ины говорят, будто золотое.

Ах! не златое, если сравнить злато,

Против волности еще оно блато. <...>

Будь славен во вѣк, о муже избранне,

Волности отче, герою Богдане!» (Сковорода, 2010:

116).

«І це не просто історична ремінісценція, – пояснював свого часу один із найбільш вагомих сковородинознавців, професор Л. Ушкалов, – Хмельницький змальований тут в образі «другого Мойсея», який виводить свій народ із «єгипетської неволі»» [Ушкалов].

Його філософія свободи та сродної праці має глибокий моральний вимір, який також є актуальним для сучасної української армії та національної оборони. Однією із внутрішніх потреб людини відповідно до теорії сродної праці є потреба захищати свою Батьківщину від ворогів, тому, за Сковородою, наша армія є армією воїнів світла і добра, яка боронить Україну від російських зазіхань на її свободу, суверенітет, територію, історію, культуру, церкву, мову.

Маніпулюючи мовними особливостями творів Г. Сковороди, росія, не маючи жодного подібного

інтелектуала епохи бароко, бо й самого бароко в її культурі майже немає, намагалася привласнити його творчість. Звільнення від токсичних російських нашарувань і пропаганди наукових кіл росії, згідно з якою творчість видатного українського гуманіста була маркована як російськомовна, здійснилося у висновках професора Леоніда Ушкалова аж у XXI столітті. Відновлена Л. Ушкаловим автентичність текстів творів Григорія Сковороди надала змогу усунути допущені переписувачами помилки і вивільнити твори мислителя від русифікаторських нашарувань, повернути його в лоно українського літературного бароко. Тим самим Півна академічна збірка творів Григорія Сковороди поставила крапку в науковій дискусії на тему «Якою мовою писав Сковорода?», яка розгорталася протягом XIX–XX століть переважно в політичній площині.

Використавши методологію статистики щодо творів Григорія Сковороди, Л. Ушкалов знайшов чимало в його творах живомовних елементів: «84 % слівформ «Саду божественных пѣсней» під оглядом лексики та словотвору співвідносні з утвореною на говірковому ґрунті новою українською літературною мовою. Трохи нижчий відсоток – у філософських діалогах Сковороди (наприклад, у «Наркіссі» він складає 73,6 %)» (Ушкалов, 2010: 31).

Статистичні дані сквородинознавець підкріплює більш детальними прикладами: «Живомовна стихія виявляється в Сковороди й на рівні лексики (батько, враз, гуска, долоня, земелька, козля, легесенько, лихо, мати, молоденька, пѣсенька, привитанье, самота, соловечко, соломяный, сопѣлка, сыночок, цап тощо), і на рівні фонетики та граматики (впав, гублят, люблят, меншого, разьярився, щасливим; вимова літери ъ як і; поплутання

літер ы та и; озвучення приголосних у префіксах та прийменниках, як-от: знова, з злим; уживання кличної форми іменників: бібліотеко, брате, герою Богдане, дѣду, добродѣйко, друже, жабо, косо, отче, покою, птичко, сватку, сину, смерте, соловеечку, языче, – дієслів першої особи множини наказового способу: будьмо, испытуймо, питаймо, послушаймо, поудержмо, поучимся, продолжаймо, разбиваймо, – та давального відмінка однини іменників чоловічого роду на -ові/-еві: гостеви, дуракови, птенцеви, человѣкови; живомовні форми прийменникового керування відмінками, як-от: бѣжит до вас, почитает над богатство» (Ушкалов, 2010: 31). Наведені Л. Ушкаловим приклади з творів Г. Сковороди засвідчують, що такі лексичні, фонетичні, граматичні категорії цілком природно застосовуються в українській мові й зовсім відсутні в російській мові.

Отож, спираючись на показники статистики і, зрештою, на думку самого Сковороди, «який знав декілька мов і здобув ґрунтовну філологічну освіту, мав підстави вважати свою “мову з письма” за українську» (Ушкалов, 2010: 31), Л. Ушкалов поставив крапку над і в дискусії про російськомовність Григорія Сковороди. Зокрема, він підсумував: «Сковородинська *lingua mixta* дуже відрізняється від російської мови харківських літераторів-українців XVIII століття» (Ушкалов, 2010: 31).

Можемо зробити висновок, що *lingua mixta* творів Григорія Сковороди складалася з української, церковнослов'янської, латинської лексики, що було характерним для літератури українського бароко.

Водночас варто звернути увагу й на інший аспект мовного питання Г. Сковороди. Аспект мовного питання Г. Сковороди лежить, як і увесь світ, в площині бінарності,

ознаками якої є внутрішнє й зовнішнє, видиме й невидиме, істинне й неправдиве, притаманна всім складникам світу. На його думку, матеріальна оболонка слова є “ложною”. Необхідно дошукуватися його внутрішнього “істинного” значення, тому у Григорія Сковороди слово найменше пов’язане з буквальним змістом. Його цікавить позамовна сутність слова, бо його зовнішня оболонка є несуттєвою. Звідси випливає думка про тлінність знаку, фігури, але їхня тлінність вказує шлях до нетління джерела, яким є світ, де панує Бог.

Вербальний дискурс, в межах якого слово, окреслене графічно, є лише засобом конструкції “фігури”, через яку уможливорюється розкриття істини, бо «Являясь Истина по лицу Фигур своих, будто ѣздит по них» [4, с. 733]. Для Сковороди дуже важливим є інтонаційне, емоційне, ідейне, сенсове наповнення слова. «Легенькій воздушный Шум есть испущенное из уст слово. Но оно часто или смертно уязвляет, или в Кураж приводит и оживляет Душу» [4, с. 736]. Водночас, він розцінює слово як матеріальну, видиму оболонку істини. У вираженій за допомогою слова істині перебуває найвища цінність людського буття.

Мовні сентенції Г. Сковороди вчать наших сучасників не лише чути, а й слухати співрозмовника, не лише читати текст, а й шукати можливості його зрозуміти. Шанувальники ідей Г. Сковороди ніколи не виявляють байдужість до слова, промовленого чи написаного, а значить матимуть можливість цінувати мову. Вони ніколи б не заявили: «Какая разница, на каном языке гаварить», – знаючи, що очільник держави-агресорки росії путін на фоні щоденних обстрілів росією українських міст і сіл постійно наголошує, що росія закінчується там, де закінчується російська мова.

Вивершувальним концептом, який уможливило існування попередніх аналізованих концептів, у творчості Г. Сковороди є концепт віри. «НАЧАЛО Премудрости – разумѣти Господа. Если Кто не знает Господа, подобен Узникам, воверженным в Темницу. Таков Что может понять во Тмѣ? Главнѣйшій и Началнѣйшій Премудрости Пункт есть Знаніе о Бозѣ. Не вижу Его, но знаю и вѣрую, что Он есть. А если вѣрую, тогда и боюсь. Боюсь, чтоб не разгнѣвать Его. Ищу, Что такое благоугодно Ему. Вот Любовь! Знаніе Божіе, Вѣра, Страх и Любленіе Господа – одна то есть Цепь. Знаніе во Вѣрѣ, Вѣра в Страхѣ, Страх в Любвѣ, Любовь во Исполненіи Заповѣдей, а Соблюденіе Заповѣдей в Любви к Ближнему, Любовь же не завидит, и протчая» (Сковорода, 2010: 258). Поєднавши в єдиний ланцюжок віру, страх розгнѣвати неправдивими вчинками й помислами Бога, любов до ближнього і до Бога, сумлінне виконання заповідей Божих, викорінення заздрощів любов'ю, Г. Сковорода фактично моделює світ, де унеможливаються війни. Це той вибудований українським філософом ідеальний світ, в якому панує Любов. Біблія, яку Г. Сковорода вважав третім світом символів рівним із двома іншими світами – макрокосмом і мікрокосмом, стверджує: «Бог є любов, і хто перебуває в любові, той перебуває в Бозі, і Бог перебуває в ньому» (1 Ів. 4:16). У багатьох українців, яким війна завдала тяжких і непоправних втрат, ця біблійна теза може викликати против чи навіть роздратування.

Скорботи та випробування, які допускає Бог в долях людей чи країн, не зважаючи на їхні молитви й прохання, Г. Сковорода сприймав не як жорстокість, а як засіб духовного зростання та вдосконалення окремої особистості та спосіб становлення зрілості й гартування народу. Любов

Бога до людей інколи може бути жорсткою, суворою, але дієвою й справедливою, спрямованою на здобуття й розвиток духовної свободи.

Висновки

Отже, коло – Свобода, Армія, Мова, Віра – замкнулося, в якому кожен концепт виконує свою роль і водночас взаємодіє з трьома іншими концептами. Свобода є ознакою незалежності держави й запорукою всебічного вільного розвитку армії, мови, віри. Армія є гарантом суверенітету України й надійним оберегом свободи, мови, віри. Мова є кодом української нації, її свободи, мотивацією до збереження патріотичного духу і єдності армії, духовним осердям віри. Віра є одним із мотиваційних чинників шляху національної армії до перемоги, запорукою становлення істинної свободи, розвитку національних духовних кодів мови.

Без свободи, армії, мови, віри не може бути вільної, незалежної суверенної України, тому наш ворог росія і, як виявилось, її, а не наш союзник, США, вимагають від нас скорочення армії, повернення російської мови й московської церкви, що фактично знищить нашу свободу і українську національну ідентичність. Ця війна розв'язана російською імперією не за території, не за природні ресурси. Ця війна екзистенційна за наше право бути. «Мір любой ценою» ніколи не стане довготривалим справедливим миром, а навпаки спричинить загибель нашої держави з відстрочкою. Нам усім треба бути мудрими, як Г. Сковорода, сильними, як наша армія, об'єднатися, вистояти, щоб вибороти право збереження суверенної держави Україна із наріжними каменями української нації – свободою, армією, мовою, вірою.

Література

Біблія або книги Святого Письма Старого й Нового Завіту, із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена (2005). Пер. Івана Огієнка. Українське Біблійне товариство.

Свидницький, А. (Б. р.). *Люборацькі. Сімейна хроніка*. Київ-Ляйпціг. Режим доступу:

<https://shron1.chtyvo.org.ua/Svydnytskyi/Liuboratski.pdf>

Сковорода, Г. (2024). *Басни Харьковскія. Байки Харківські. Kharkiv Fables* / Упорядкування, адаптація авторського тексту до сучасної української мови, післямова Н. Левченко; переклад англійською мовою О. Литвиненко. Харків: Майдан.

Сковорода, Г. (2010). *Повна академічна збірка творів* / за ред. Л. Ушкалова. Харків : Майдан.

Ушкалов, Л. (2010). Григорій Сковорода. *Сковорода Г. Повна академічна збірка творів* / за ред. Л. Ушкалова. Харків : Майдан. С. 9–48.

Ушкалов, Л. «*Душу й тіло ми положим за нашу свободу...*»: *що таке свобода для українця?* / Електронний ресурс. Режим доступу: <https://kharkiv-nspu.org.ua/archives/5497>

Ушкалов, Л. (2014). *Сковорода, Шевченко, фемінізм... : Статті 2010–2013 років*. Харків : Майдан.

Чижевський Д. (2004). *Філософія Г. С. Сковороди*. Харків: Прапор.

Шевченко, Т. (2020). *Кобзар (Фронтвий кобзар)* / Автор проекту «Фронтвий кобзар», колажів і дизайну видання С. Пущенко. Харків: Майдан.

Pelc, J. (1973). *Obraz – Słowo – Znak. Studium o emblematkach w literaturze staropolskiej*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdansk.

References

Bibliya abo kny`gy` Svyatogo Py`s`ma Starogo j Novogo Zavitu, iz movy`davn`oyevrejs`koyi ta grecz`koyi na ukrayins`ku nanovo perekladena (2005). [*The Bible, or the Holy Scriptures of the Old and New Testaments, newly translated from ancient Hebrew and Greek into Ukrainian*]. Per. Ivana Ogiyenka. Ukrayins`ke Biblijne tovary`stvo [in Ukrainian].

Svy`dny`cz`ky`j, A. (B. r.). *Lyuboracz`ki. Simejna xronika*. [*The Lyuboratskys. A Family Chronicle*]. Ky`yiv–Lyajpcig`.

Rezhy`m dostupu: <https://shron1.chtyvo.org.ua/Svydnytskyi/Liuboratski.pdf> [in Ukrainian].

Skovoroda, G. (2024). *Basny` Xar`kovskiya. Bajky` Xarkivs`ki. Kharkiv Fables* [*Kharkiv Fables. Kharkiv Fables. Kharkiv Fables*] / Uporyadkuvannya, adaptaciya avtors`kogo tekstu do suchasnoyi ukrayins`koyi movy`, pislyamova N. Levchenko; pereklad anlijs`koyu movoyu O. Ly`tvyn`enko. Xarkiv: Majdan [in Ukrainian].

Skovoroda, G. (2010). *Povna akademichna zbirka tvoriv* [*Complete academic collection of works*] / za red. L. Ushkalova. Xarkiv : Majdan [in Ukrainian].

Ushkalov, L. (2010). Gry`gorij Skovoroda [Grygorii Skovoroda]. *Skovoroda G. Povna akademichna zbirka tvoriv* / za red. L. Ushkalova. Xarkiv : Majdan. S. 9–48.

Ushkalov, L. «*Dushu j tilo my` polozhy`m za nashu svobodu...*»: *shho take svoboda dlya ukrayincy?* [*We will lay down our souls and bodies for our freedom...': what does freedom mean to Ukrainians?*] / Elektronny`j resurs. Rezhy`m dostupu: <https://kharkiv-nspu.org.ua/archives/5497> [in Ukrainian].

Ushkalov, L. (2014). *Skovoroda, Shevchenko, feminizm... : Statti 2010–2013 rokiv* [*Skovoroda, Shevchenko,*

feminism... : Articles from 2010–2013]. Xarkiv : Majdan [in Ukrainian].

Chy`zhevs`ky`j, D. (2004). *Filosofiya G. S. Skovorody* [The Philosophy of H. S. Skovoroda]. Xarkiv: Prapor [in Ukrainian].

Shevchenko, T. (2020). *Kobzar (Frontovy`j kobzar) [Kobzar (Frontline kobzar)]* /Avtor proyecktu «Frontovy`j kobzar», kolazhiv i dy`zajnu vy`dannya S. Pushhenko. Xarkiv: Majdan [in Ukrainian].

Pelc, J. (1973). *Obraz – Słowo – Znak. Studium o emblematyach w literaturze staropolskiej* [Image – Word – Sign. A study of emblems in Old Polish literature]. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdansk [in Polish].

*Рукопис статті отримано 10 грудня 2025 року.
Рукопис затверджено до публікації 6 січня 2026 року
Статтю опубліковано 27 січня 2026 року.*

Інформація про автора

Левченко Наталія Микитівна, доктор філологічних наук, професор, академік Академії наук вищої школи України, професор кафедри української літератури та журналістики імені професора Леоніда Ушкалова Харківського національного педагогічного університету ім. Г. Сковороди.

E-mail: NatLevchenko@hnpu.edu.ua

Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-7535-6330>

Nataliia Mykytivna Levchenko, doctor of philological sciences, professor, academician of the Academy of Sciences of the Higher School of Ukraine, professor of the Department of

Ukrainian Literature and of journalism named after professor Leonid Ushkalov of Kharkiv National Pedagogical University named after G. Skovorody.

E-mail: NatLevchenko@hnpu.edu.ua

Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-7535-6330>